

MUSIQIY TOVUSHLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI VA CHOLG`U ASBOBLARIDA JO`R BO`LISH USLUBLARI.

Istatov Muhridin Qaxramonovich

Turkiston Yangi Innovatsiyalar Universiteti musiqa ta'limi va san'at yo'nalishi 1- bosqich magistranti

Nurullayev Farrux Gaybulloyevich

BuxDPI "Musiqi va tasviriy san'at" kafedrasida dotsenti (PhD)

***Annotasiya:** Maqolada tovushlarning psixologik, musiqiy xususiyatlari, o'zbek xalq cholg'u asboblarining tarixiy taraqqiyoti va ta'lim-tarbiyadagi roli, musiqa ijrochiligi yo'liga mos ijro shakllarini yuzaga keltirish g'oyalari haqidagi ma'lumotlar bayon etilgan.*

***Kalit so'zlar:** Tovush, psixologik, musiqa ijrochiligi; cholg'u asboblari; xromatik tovush qatori; diapazon; tovush xususiyatlari; ijro etish texnikasi; nota tizimida o'qitish; ansambl; orkestr; musiqa maktabi.*

***Аннотация:** Статья посвящена музыкально-психологическим свойствам звука, истории узбекских народных инструментов и их воспитательную роль, формирование формы музыкальное исполнительство.*

***Ключевые слова:** Музыкальное исполнительство; звук; психологические свойства; музыкальные инструменты; хроматические звукоряды; диапазон; специфика звуков; исполнительская техника; система нотного обучение; ансамбль; оркестр; музыкальная школа.*

Tovushning xususiyatlari va paydo bo'lishi masalasida qadimdan olimlar fikr yuritib kelganlar. Jumladan, yunon faylasufi va ensiklopedis ta'limi Aristotel kuzatishlarga asoslangan holda tovushning tabiatini va turli-xil xususiyatlarini to'g'ri tushunchasiga ega bo'lgan holda ta'kidlanganidek, u tovush chiqarayotgan jism, ketma-ket havoni siqishini va to'lqinlardagi intonatsiyani vujudga keltiradi, deb aytgan.

Masalan: tanbur, dutor, nay, qashqar rubobi, afg'on rubobi kabi cholg'ularni ijro etganda uning tebranayotgan tovushi havoni goh zichlaydi, goh siyraklaydi, havoning elastikligi tufayli esa, bunday ketma-ket bo'ladigan ta'sirlar fazodan qatlamdan-qatlamga uzatiladi, elastik to'lqinlar yuzaga keladi. Bizning qulog'imizga yetib kelgach, ular quloq pardasiga ta'sir qilib, tovush sezgisini yo'qotadi. Eng sokin va eng kimsasiz joylarda ham qulog'imiz har doim qandaydir tovushlarni ilg'aydi. Chunki hamma joyda nimadir harakatlanadi, tebranib turadi. Kosmonavtlar ba'zi intonatsion tovushlarni eshshitadilar va turli materiallarning gavdalanishlariga qarab, tovushlarni payqab boradilar. Ovro'palik kosmonavtidan biri kosmosga o'zga sayoraga uchayotganida islom diniga mansub namoz-qiroatini «ollohu-akbar» so'zlarini eshshitganini uzoq-uzoq eslaydi va Arabistondagi sayyohatida esa ishonib, yerdagi ushbu tovushni eshitib Ollohning borligini anglab oladi va u shu kundan boshlab xristiyanlikdan islom diniga itoat qiladi va musulmon bo'ladi.

Tovush xususiyatlarining inson psixikasiga ruhiy ta'sirbaxsh tovushlarining bir necha turlari mavjud bo'lib, bular:

- Tabiiy tovush xususiyatlari.
- Moddiy-ma'naviy tovushlar.
- Texnik-vositalardan tovushlar va boshqalar.
- Musiqiy tovush turlaridir.

Afg'on rubobi-torli-chertma cholg'u bo'lib, u mezrob (mediator) vositasida chalinadi. Uning kosasi chuqur o'yilgan va teri bilan qoplangan bo'ladi, kalta va yo'g'on dastasida to'rtta bog'lama pardasi bor. Dastasining yuqori qismida 6 yoki 7 ta qo'shimcha («xas») pardalari ham bo'ladi. Afg'on rubobining 5 ta asosiy torlarida kuy chalinadi. Shuningdek, uning yon tomonidan 10-11 ta yordamchi yonquloq simlari ham tortilgan bo'lib, ular aks-sado sifatida yangraydi.

Afg'on rubobi haqida rivoyat. Buxoro xonining husnda tengi yo'q bir qizi bor ekan. Ammo u uyqusizlikka uchragan, kasalvand ekan. «Qizim o'lib qolmasmikin?» deb xon kunu tun g'amda ekan. Qaratmagan tabibi, boqtirmagan quchnochi qolmabdi. Baribir qiz tuzalmay, ahvoli kundankunga battarlashaveribdi.

Qizni ertalab labihovuz oldiga chiqarib qo'yishar, kechasi qasr ichiga olib kirishar ekan. Xonning qizi labihovuz oldiga o'ltirib bog'da yurgan tovuylarga tikilib xayol surgani-surgan ekan. Ularni juda yaxshi ko'rar ekan-da. Tovuslar patlarini yoysa ko'ngli yorishar, o'yinga tushishsa quvvar ekan. Doim: «Shu tovuylar so'zlashib, qo'shiq aytib, raqsga tushishsa-ku?» der ekan.

Buxoroda yashovchi bir afg'on yigiti bundan xabardor bo'lib qolibdi. U qo'li gul usta bo'lib, hatto quruq yog'ochga ham «jon kiritib» yuborarkan. Hunarini ishga solib, tovuylga o'xshagan bir asbob yasabdi. Uni olib xonning saroyiga boribdi.

Xonga ro'baro' bo'lib: «Men qizingizni tuzataman», — debdi. Xon rozi bo'libdi. Afg'on yigit boqqa kirib, qizning yoniga kelibdi-da, o'zi yasagan tovussimon asbobni chala boshlabdi. Asbobning goh hazin, goh mungli, goh jo'shqin kuyiga berilib ketgan xonning qizi asta-asta uyquga ketibdi. «Uyqu dardga davo, bemorga shifo», deb bejiz aytishmagan. Afg'on yigit asbobini chalaveribdi, xonning qizi maza qilib uxlayveribdi. Bora-bora afg'on yigiti uni yaxshi ko'rib qolibdi.

Qizga mehri oshgan sari qo'lidagi asbobi yanada boshqacharoq bo'zlayveribdi. «Qizim nima bo'ldiykin, bir xabar olay», deb boqqa chiqqan xon qizining uyqu og'ushida, yonidagi afg'on yigiti esa qo'lidagi asbobni bo'zlatayotgan holda ko'rib: «Tag'in qizimning boshini aylantirib qo'ymasini», deb o'ylab, yigitni bog'dan haydab chiqaribdi. Shu tariqa qiz tuzalib ketibdi. Afg'on yigitini ko'p yo'qiatibdi, topolmabdi. Xon qizining tuzalib qolganini ko'rib, o'ziga o'xshagan xonning o'g'liga katta to'y qilib berib yuboribdi.

Afg'on yigiti qizning ko'yida o'zi yasagan asbobni chalib yuraveribdi. U chalganda uyqusizlar uyquga ketibdi, kasallar tuzalibdi. Muhabbati bevaqt xazon bo'lganlarning dardiga dard qo'shilibdi. Shu-shu afg'on yigiti yasagan asbob «Afg'on rubobi» deb ataladigan bo'libdi.

Shuning uchun ham musiqa madaniyati darslarida cholg'u asboblarida ijro etish faoliyat turi eng qiziqarli mashg'ulotdir. Bolalar cholg'u asboblari jonli tovushli o'yinchoqlar sifatida har bir o'quvchini qiziqtiradi. Chapak va bolalar cholg'u asboblarida ritmik jo'r bo'lish, musiqaning xarakteri va obrazlarni chuqurroq his etishda, ularga xos emotsional tuyg'ular hosil etish, ayniqsa, bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. F. Nurullayev. “Musiqqa ta’limida Buxoro folklor qoshiqlarini orgatishning ilmiy-metodik xususiyatlari”- (PhD) pedagogika fanlari bo`yicha falsafa doktori diss.2021y.
2. Madrimov B.X. Ўқувчиларга эстетик тарбия беришда ўзбек мусиқа фольклорининг ахамияти- Бухоро мусиқа фольклорининг тарихий- назарий ва амалий масалалари. Республика илмий-назарий анжуман материаллари 2020 йил 6 ноябрь.ВухDU-2020.
3. Nurullaev F.G. The role of folklore in the raising of children. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part III ISSN 2056-5852.
4. Нуруллаев Ф.Г., Композиционный и исполнительский процесс в музыке // «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 576-581.
5. Нуруллаев Ф.Г. Импровизаторское творчество в XX веке по сфере музыке// «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 582-587.
6. Nurullayev F.G. [FORMATION OF AESTHETIC EDUCATION OF CHILDREN ON THE EXAMPLE OF BUKHARA FOLKLORE SONGS](#). Euro-Asia Conferences 1 (1), 34-36.
7. Nurullayev F.G. [METHODOLOGICAL REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF BUKHARA FOLK SONGS IN MUSIC EDUCATION](#). Web of Scientist: International Scientific Research Journal 1 (01), 83-88.
8. Nurullayev Farrux Gaybulloyevich. Maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy faoliyati. THE MULTIDISCIPLINARE JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY, VOLUME-3, ISSUE-4, ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, SJIF 2022-2.889, 2023-5.384 ResearchBib IF: 8.848 / 2023, 14-19.
9. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Музыкально-историческое наследие центральной Азии (психологический настрой армии Темура). Психология XXI столетия, 18-20 марта 2020 года С. 115-118.
10. Нуруллаев Ф.Г. Мусиқа таълимида Бухоро фольклор кўшиқларига кўйилладиган методик талаблар. Pedagogik mahorat, Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2020, 3-son. Вухоро. Б.175-180.
11. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся. Научно– методический журнал «Проблемы педагогики» №3(48). Москва 2020. С.15-17.
12. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Формирование эстетического воспитания детей на примере Бухарских фольклорных песен. «MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS» collection of scientific works of the international scientific conference Issue 4(260 Warsaw, Poland 2020. P. 139.
13. Nurullayev F.G., Madrimov B.K., Rajabov T.I. Teaching Bukhara Children Folk Songs in Music Lessons as an Actual Problem. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol.24, Issue 04, 2020 P. 6049.
14. Нуруллаев Ф.Г., Случайный выбор качественных характеристик материала по музыки или порядок его изложения в процессе создания музыки или исполнения опуса//«SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal. ISSN: 2181-1601, 2021.- pp. 588-593.

15. Nurullayev F.G. FORMATION OF AESTHETIC EDUCATION OF CHILDREN ON THE EXAMPLE OF BUKHARA FOLKLORE SONGS. Euro-Asia Conferences 1 (1), 34-36.
16. Nurullayev F.G The Role and Significance of Folk Music in Raising Children.European Journal of Innovation in Nonformal Education(EJINE) Volume 2| Issue 5| ISSN:2795-8612 . Accepted 14 May2022.
- 17.Nurullayev F.G. METHODOLOGICAL REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF BUKHARA FOLK SONGS IN MUSIC EDUCATION. Web of Scientist: International Scientific Research Journal 1 (01), 83-88.
- 18.Nurullayeva N.G., Nurullaeva N.K., Nurullaev B.G. Role and significance of folklor music in the upbringing of children of preschool age. Academicia An International Multidisciplinary Research Journal. Vol.10, Issue 10, October 2020.
- 19.Nurullayev F.G. Узлуксиз таълим тизимида Бухоро фольклор кўшиқларини ўргатишнинг ўрни ва аҳамияти// O'zbekiston Milliy Universiteti xabarлари, Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2021-yil 6-son.- Toshkent. B.177-186.
20. Нуруллаев Ф.Г., Музыкальный процесс в западной музыке// «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601, 2021. - pp.570-575.
21. Нуруллаев Ф.Г., Нуруллаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся// Научно – методический журнал «Проблемы педагогики». №3 (48). - Москва 2020.- С.15-17.
22. Nurullayev F.G The Role and Significance of Folk Music in Raising Children.European Journal of Innovation in Nonformal Education(EJINE) Volume 2| Issue 5| ISSN:2795-8612. Accepted 14 May2022.
23. Nurillaev F.G. Results of Experimental Work on Teaching Bukhara Folk Songs in Music Education and their Effectiveness. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD) Special Issue on Modern Trends in Science, Technology and Economy.P.106-109.Available Online: www.ijtsrd.com e-ISSN: 2456 – 6470
- 24.Нуруллаев Ф.Г., Норова Ш.У. Психология музыкальных дидактических игр на интегрированных занятиях// Вестник интергративной психологии. Журнал для психологов. Выпуск №17, 2018. – С.295-299.
- 25.Nurillaev Farrukh Gaybullaevich: The technology of organizing the aesthetic education of students by means of folk songs. European Chemical Bulletin (Scopus-Q3) ISSN2063-5346. 2023, 12 (Special Issue7), 1987-1996
- 26.Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев. Моделирования педагогических с музыкальным уклоном действие объектов через математический аппарат в педагогике// Science And Education Scientific Journal, Issn 2181-0842, Volume 3, Issue 1, January 2022.589-595.
- 27.Фаррух Гайбуллоевич Нуруллаев. Интерактивные уроки музыки по программы Steam// Science And Education Scientific Journal, Issn 2181-0842, Volume 3, Issue 1, January 2022.595-602.

28. Нодира Каримовна Нуруллаева. Методические аспекты музыкального образования, особенности обучения народных песен в 5-7 классах// Science And Education Scientific Journal, Issn 2181-0842, Volume 3, Issue 1, J-2022
29. Nurullayev F.G. Rustamov F.T. Education Of A Child By Music In The Early Period Of Life. Spectrum Journal of Innovation Reforms and Development, volume 22, December 2023, ISSN(E):2751-1731.
30. Nurullayev F.G. Usmonov A.A. The Role Of Music Culture Lessons In The Growth Of The Consciousness Of The Student Youth And National Thinking. Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. Volume 1, Issue 4, December, 2023 <https://westerneuropeanstudies.com/index.php>.